

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**АКАДЕМИК М. М. АДЫШЕВ АТЫНДАГЫ ОШ ТЕХНОЛОГИЯЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК ИЛИМДЕР
АКАДЕМИЯСЫНЫН ТҮШТҮК БӨЛҮМҮ**

ТАЖИКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

**Ш. ШОТЕМУР АТЫНДАГЫ ТАЖИКСТАН АГРАРДЫК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**К. ТЫНЫСТАНОВ АТЫНДАГЫ ЫСЫК-КӨЛ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Мамлекеттер аралык диссертациялык кеңеши Д.06.16.540

Кол жазма укугунда
УДК: 595.771

Курчиев Мамарасул Юльчиевич

**Борбордук Тажикстандагы ири мүйүздүү малдардын
кокцидиялары жана кокцидиоз ылаңдары**

03. 02. 11 - паразитология

Биология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын
авторефераты

Душанбе – 2017

Жумуш Тажикстан Республикасынын илимдер академиясынын
Е.Н.Павлов атындагы зоология жана паразитология институтунда аткарылды

Илимий жетекчи: ветеринария илимдеринин доктору, профессор
Разиков Шомахмад Шерович

Расмий оппоненттер: ветеринария илимдеринин доктору, профессор
Бабакулов Манасбек

ветеринария илимдеринин доктору, доцент
Сахимов Махмадамин Раджабович

Жетектөөчү мекеме: Б.Гафуров атындагы Ходжент мамлекеттик
университети (735700, Тажикстан Республикасы, Ходженд шаары,
Мавлобекова көчөсү, 1)

Диссертацияны коргоо 2018-жылдын «19» январь күнү саат 14⁰⁰ дө КР
билим берүү жана илим министрлиги, М.М.Адышев атындагы Ош
технологиялык университетинин алдындагы (тең уюштуруучу: КРнын
УИАсынын Түштүк бөлүмү, Тажикстан Республикасынын илимдер
академиясы, Ш.Шотемур атындагы Тажикстан агрардык университети,
К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университети) кандидаттык
(докторлук) окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча Д. 06.16.540
мамлекеттер аралык диссертациялык кеңешинде онлайн режиминде (Душанбе-
Ош), 734025, Душанбе шаары, Рудаки кең көчөсү, 33 дарегинде өтөт.

Диссертация менен 723503, Ош шаары, Н.Исанова көчөсү, 81 дарегинде
жайгашкан Ош технологиялык университетинин илимий китепканасынан жана
ОшТУнун расмий сайтынан www.oshtu.kg таанышууга болот.

Автореферат 2017-жылдын «_____» _____ таркатылды

Мамлекеттер аралык
диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы
биология илимдеринин кандидаты, доцент:

Аттокуров А.Т.

ЖУМУШТУН МАЗМУНУ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Тажикстандын айыл-чарбасынын негизги милдеттеринин бири мындан ары дагы үй жаныбарларынын жалпы санын жогорулатуу, мал чарбачылыгынын натыйжалуулугун жогорулатуу, жаныбарларды түрдүү инфекциялык жана паразитардык ооруулардан, ошондой эле кокцидиоз ылаңдарынан ишенимдүү коргоо болуп саналат. Жогоруда аты аталган ооруулар Тажикстанда кеңири таркалган жана алар малдын кырылышына, малдын көлөмүнүн чоңоюшуна жана жаш малдардын өрчүшүнө, эт жана жүн өндүрүүнүн көлөмүнүн азайышына алып келип республиканын мал чарбачылыгынын абдан чоң экономикалык зыян тартуусуна себепкер болушат. Малдардын түрдүү оорууларын алдын-ала дарылоо жана илимий жактан негизделген иш чараларды жүргүзүү республиканын шартында жок болгондугуна байланыштуу бул маселенин актуалдуулугу жылдан-жылга жогорулоодо.

Тажикстандагы айыл чарбасынын алдыңкы катардагы тармагы болгон мал чарбачылыгында ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ылаңдарынын көйгөйлүү маселелери жеткиликтүү деңгээлде чечилбеген бойдон калууда. Ири мүйүздүү малдардын кокцидияларынын фаунасы; республиканын түрдүү аймактарында жана экосистемаларында кокцидиоз ылаңдарынын таралуусу; ооруулардын жыл мезгилдери жана жаштык динамикасы азыркы кезге чейин начар изилденген бойдон калууда; асыл тукум жаныбарлардын кокцидиоз ылаңдарын кабылдагычтуулугу, сырткы чөйрөнүн шарттарында кокцидиялардын ооцисталарынын жетилүү жана жашап кетүү мүмкүнчүлүктөрү тууралуу маалыматтар жокко эсе; ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ылаңдарын дарылоо жана алдын-алуу иш-чаралары боюнча усулдар иштелип чыккан эмес.

Ири мүйүздүү малдардын кокцидияларынын түрдүк курамы туураалуу толук маалыматтар, алардын республиканын түрдүү жаратылыштык-климаттык зоналарындагы таралуусу, жаныбарлардагы жаш курактык жана жыл мезилдери боюнча ылаңдашынын динамикасы, кокцидиялардын сырткы чөйрөдө өрчүү мөөнөтү, алардын биологиялык өзгөчөлүктөрү жана экологиясы, ал ооруулар менен күрөшүүдөгү илимий жактан негизделген иш-чаралардын толук жоктугу Борбордук Тажикстандын аймагында изилдөөнүн актуалдуулугун шарттайт.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар жана негизги илим-изилдөө жумуштары менен байланышы. Учурдагы диссертациялык жумуш Тажикстан Республикасынын илимдер Академиясынын Е.Н.Павлов атындагы зоология жана паразитология институтунун илим изилдөө жумуштарынын планы менен ылайык аткарылган.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери: Мал чарбачылыгынын социалдык-экономикалык, экологиялык, чарбалык баалуулугун жана аны андан ары өрчүтүүгө негиздеп, Борбордук Тажикстандагы кокцидиоздордун экологиясын, биологиясын деталдуу окуп үйрөнүү, ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ылаңдары жана алар менен күрөшүүнүн натыйжалуу усулдарын

иштеп чыгуу жумуштун негизги максаты болуп саналат.

Көрсөтүлгөн максатка жетүү үчүн алдыбызга төмөнкү милдеттерди койдук:

1. Борбордук Тажикстандагы ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ыландарынын фауналык курамын, таралуусун, байкалуусунун жаш курактык жана жыл мезгилдери боюнча динамикасынын өзгөчөлүктөрүн изилдөө;

2. Жыл мезгилдери боюнча кокцидиялардын споралануу мезгилдерине, ооцисталары менен сырткы айлана-чөйрөнү булгашына жана алардын жашап кетүүсүнө изилдөө жүргүзүү;

3. Борбордук Тажикстандын ири мүйүздүү малдары үчүн кокцидиоз ыландары менен күрөшүүнүн жыл мезгилдери боюнча календарын иштеп чыгуу.

Алынган жыйынтыктардын илимий жаңылыгы:

Борбордук Тажикстандын ар түрдүү экосистемаларында ири мүйүздүү малдардын кокцидияларынын түрдүк курамы жана мите жандык ыландарынын жугуу интенсивдүүлүгү алгачкы жолу изилденди.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында ири мүйүздүү малдардын түрдүү асыл тукумдарында, түрдүү жаштык курагында кокцидиоз ыландарын кабылдагычтык даражасы анализденди. Бул болсо, Борбордук Тажикстандын түрдүү жаратылыштык-климаттык шарттарында ири мүйүздүү малдардын түрдүү асыл тукумдарында коцидия ыландарынын жугуштуулугунун өзгөчө маалыматтык көрсөткүчтөрүн алууга мүмкүнчүлүк түздү; кокцидиялардын биологиялык жана экологиялык өзгөчөлүктөрү айкындалды; ар түрдүү биотоптордо сырткы чөйрөдө жыл мезгилдери боюнча кокцидиялардын спорогониялары изилденди.

Алынган жыйынтыктардын практикалык мааниси. Борбордук Тажикстандын ири мүйүздүү малдарынын кокцидияларынын түрдүк курамы, таралуусу, экологиясы, биологиясы изилденди. Алынган маалыматтар айрым аймактарда ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ыландарынын эпизоотиялык абалын аныктоодо, профилактикалык жана дарылоо иш-чараларын иштеп чыгууда теориялык жана практикалык мааниге ээ.

Диссертациянын өздүк изилдөөлөрүнөн алынган жыйынтыктар Тажик агрардык университетинин окуу процессиндеги «Ветеринардык эпизоотология», «Ветеринардык экология», «Ветеринардык санитариянын негиздери» жана «Ветеринардык паразитология» курстарынын сабактарын өтүүдө колдонулат жана көптөгөн макалаларда чагылдырылып жарыкка чыккан.

Диссертациянын коргоого чыгарылып жаткан негизги жоболору:

1. Ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ыландарынын эпизоотологиясынын (кокцидиялардын түрдүк курамы, алардын таралуусу, кокцидия ыландары менен ооруп калууга жаныбарлардын түрдүү асыл тукумдарынын жана жаш курагынын көз карандылыгы, кокцидиялардын ооцисталарынын жашап кетүү жөндөмдүүлүгү, сырткы чөйрөнүн ооцисталар менен булгануусу) климаттын өзгөрүшүнө көз карадылыгы; Борбордук

Тажикстандын ири мүйүздүү малдарынын кокцидиоз ыландарына каршы күрөшүү иш-чаралары.

2. Борбордук Тажикстандын ири мүйүздүү малдарынын кокцидиоз ыландарынын түрдүү экосистемаларда таралуусу, фауналык курамы, жаш курактык жана жыл мезгилдери боюнча байкалуусунун динамикаларынын өзгөчөлүктөрү.

3. Кокцидиялардын ооцисттеринин таралуусуна жана сакталуусуна климаттык шарттардын жана сырткы чөйрөнүн булгануусунун таасирлери, Борбордук Тажикстандын ири мүйүздүү малдары үчүн кокцидиоз ыландары менен күрөшүүнүн технологиялык картасын жана жыл мезгилдери боюнча календары.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Изилдөөчү алгачкы илимий материалдарды жыйноону, алардын биологиясын изилдөөнү, ири мүйүздүү малдардын түрдүү асыл тукумдарында кокцидиоз ыландарынын эпизоотологиясын өз алдынча өзү жүргүзгөн. Алынган маалыматтарды статистикалык иштетүүдөн өткөрүп, таблицалар, диаграммалар түрүндө түзгөн жана анализдеген, жыйынтыктарды жалпылаган жана интерпретациялаган.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациянын негизги материалдары: «Научное обеспечение ветеринарного благополучия животноводства Узбекистана» илимий конференциясында (Самарканд, 1996); биокөптүрдүүлүк боюнча Эл аралык конференцияда (Ходжент, 1998); «Фауна и животный мир Таджикистана, охрана и рациональное использование» зоологиялык конференциясында (Душанбе, 1998); «Экологические особенности биологического разнообразия» экинчи Эл аралык конференцияда (Душанбе, 2002); «Новое в экологии и безопасности жизнедеятельности» 15-бүткүл россиялык илимий-практикалык конференциясында (Санкт-Петербург, 2012) бандалган жана талкууланган.

Алынган жыйынтыктардын басмадан чыгышы. Диссертациянын жүргүзүлгөн изилдөө жыйынтыктары боюнча 9 илимий эмгектер, анын ичинен 6 илимий макала индексөөчү системага кирген РИНЦтин мезгилдүү чет элдик басылмаларында, 2 илимий макала Кыргыз Республикасынын ЖАКы тарабынан сунушталган РИНЦке кирген басылмаларында жарыкка чыккан.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык жумуш 125 бет компьютердик текстте чагылдырылып, кириш сөздөн, 5 баптан, корутунду жана практикалык сунуштардан турат. Жумуш 49 таблицалар, 15 сүрөт жана диаграммалар, 94 библиографиялык көрсөтмө булактардан туруп, анын 40ы чет тилдүү адабияттарды камтыйт.

ЖУМУШТУН МАЗМУНУ

Киришүүдө маселенин актуалдуулугу мүнөздөлгөн, изилдөөнүн максаты жана милдеттери формулировкаланган.

1-Бап. Адабияттык маалыматтарды анализдөө. Адабияттык

маалыматтарды анализдөөгө негизделип, ири мүйүздүү малдардын кокцидияларынын ооцистеринин фаунасы, биологиясы, таралуусу, экологиясы, споралануусу жана жашап кетүү мүмкүнчүлүктөрү толук түрдө каралат.

2-Бап. Изилденген аймактар жана изилдөө усулдары. Жумуш 1996-2017 жылдары Тажикстан Республикасынын илимдер Академиясынын зоология жана паразитология Институтунун паразитология бөлүмүнүн протозоология лабораториясында, ошондой эле Борбордук Тажикстандын Рудаки, Гиссар, Шахринау, Вахдат, Файзабад жана Варзоб райондорунун чарбаларында аткарылды. Изилдөө материалы катары ири мүйүздүү малдардын фекалийлери (кыктары) пайдаланылды, аларды жыйнап алууда ар бир жаныбардын кыктарын өз-өзүнчө пенициллиндин идиштери колдонулуп, ал идишке калийдин эки-хром кычкылынын 2,5% түү эритмеси кошулуп, Дарлингдин усулу боюнча иштетилди. Кокцидиялардын ооцистерин изилдеп байкоо үчүн жана споралануусун иштеп чыгуу жалпы кабыл алынган усул боюнча жүргүзүлдү L.D. Pellerdy (1975).

Кокцидиялардын түрдүк курамын ооцисталардын морфологиялык белгилери (формасы, көлөмү, сырткы кабыгынын түзүлүшү, миропиленин жана уюлдук гранулдарынын болушу, цитоплазмалык массанын жайланышуусу, спороцисталардын саны) боюнча аныктадык. Кокцидиялардын ооцистерин «Ампливаль» микроскобунун жардамында 10 x 20 көлөмүндө чоңойтуу аркылуу өлчөдүк. Кокцидиялардын ооцистерин өлчөөдө узундугунун, туурасынын, окшоштуктарынын көрсөткүчтөрүн пайдаланып, өлчөөдөн алынган бири-бирине жакын болгон көрсөткүчтөрдү топ-топ кылып бөлүп алдык жана башка белгилеринин комплекси менен түрлөрдү соңку идентификациялоо үчүн пайдаландык.

Ири мүйүздүү малдардын кокцидияларынын таралуусун тактоо үчүн биз ар түрдүү жаш курагына жана ар түрдүү: жергиликтүү-зебу сымал, кара-ала, казакстандык ак баштуу жана күрөң-карпаттык асыл тукумдарына таандык болгон, Борбордук Тажикстандын ар түрдүү экосистемаларынан орун алган 6 районунан жыйналган 2 400 баш ири мүйүздүү изилдөө иштерибизге пайдаландык.

Ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ыландарынын таралуусун жана сезондук динамикасын изилдөө үчүн Борбордук Тажикстандын ар түрдүү экосистемаларынан орун алган мал чарбачылыктарында ай сайын жүргүзүлүп турдук. Капрологиялык изилдөөлөрдүн материалы катары жаныбарлар багылуучу ар башка жерлердеги сарайлардан түрдүү жаш курагындагы жана асыл тукумундагы жаныбарлардан алынган 10-15 г салмактагы фекалийлердин үлгүлөрүн пайдаландык.

Ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ыландарынын жаш курагынын динамикасын аныктоодо баш жандыктарды 7 курактык топко: 2 айлыкка чейинки музоолор, 2 айдан 3 айга чейинкилер, 3 айдан 4 айга чейинкилер, 4 айдан 5 айга чейинкилер, 5 айдан 6 айга чейинкилер, 6 айдан 1 жашка чейинкилер, бир жаштагылар жана андан жогорку жаштагыларга бөлүп алдык.

Борбордук Тажикстандын шартында жаныбарлардын кокцидия ыландары

менен ооруп калуусунун музоолордун жаш курагына көз карандылыгын изилдөө үчүн туулган музоонун 1 күндүгүнөн 60 күндүккө чейинки курактагы 25 музоогоолорго байкоо жүргүзүлдү.

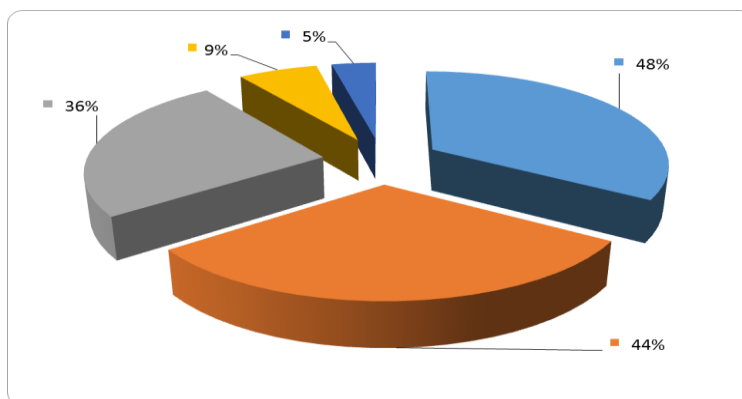
Кокцидиялардын ооцисттеринин туруктуулугун жыл мезгилдери боюнча – жазында, жайында, күзүндө жана кышында сырткы чөйрөдө изилдедик, мында абанын, топурактын температурасын өлчөп турдук, аны термометрдин жардамында аныктап жазып турдук. Абанын салыштырма нымдуулугун гигрометрдин жардамында аныктадык. Кокцидиялардын ооцисттеринин жашап кетүү мүмкүнчүлүгү алардын 2 түрү: *Eimeria zurnii* жана *E. bovis* боюнча изилденди.

Кокцидиялардын ооцисттеринин спора пайда кылуусун жана жашап кетүү мүмкүнчүлүгүн аныктоо үчүн тажрыйбалар жылдын ар кайсы мезгилдеринде, ар түрдүү биотоптордо (топурактын үстүңкү катмарында, өсүмдүк каптоосу жок жерлерде, тыгыз өсүмдүк каптоолору бар жерлерде, суунун жанында, суунун 10 см тереңдигинде жана топурак катмарынын 10 см тереңдигинде) жүргүзүлдү.

Сырткы чөйрөнүн кокцидиялардын ооцисттери менен булганууларын изилдөөдө сарайлардагы ири мүйүздүү малдардын фекалийлеринен (кыктарынан), жаныбарлар жайылып оттоп жүргөн жерлерден, чөөттөрдөгү жана мал сугаргычтардагы суулардан, тоюттарынын калдыктарынан, топурактан, жуундурган суу агызылган жерлерден жана жаныбарларды багууда колдонулган предметтерден аныктадык.

3-Баб. Ири мүйүздүү малдардын кокцидияларынын түрдүк курамы. Изилдөөнүн жыйынтыгында кокцидиялардын *Eimeria* уруусуна таандык болгон 5 түрү: *Eimeria zurnii* Rivolta (1878), *E. bovis* Zublin (1908), *E. auburnensis* Christensen et Porter (1939), *E. ellipsoidalis* Becker et Fray (1929), *E. bukidnonensis* Tubangui (1931) катталды.

Жаш музоолордо жана жетилген жаныбарларда абдан кеңири таралгандары болуп: *E. zurnii* (48%), *E. bovis* (44%) жана *E. auburnensis* (36%) түрлөрү саналышты. Калган эки түргө кирген - *E. ellipsoidalis* (9%), *E. bukidnonensis* (5%) жаныбарлардын бул аймактардагы кокцидиоз ылаңдарынын эпизоотологиясында анчалык деле мааниси жок (3.1-сүрөт).

3.1-сүрөт. Борбордук Тажикстандагы ири мүйүздүү малдарынын кокцидияларынын таралышы

Жаратылыштык-климаттык зоналар боюнча кокцидиялардын түрдүк курамы жана түрлөрүнүн өз ара катыштары негизинен бирдей. Жыл ичиндеги айлар боюнча кокцидиялардын ар бир түрлөрүнүн сандарынын өзгөрүшү мыйзам ченемдүү болуп саналбайт.

4-бап. Борбордук Тажикстандын ар түрдүү экосистемаларында кокцидиоз ыландарынын таралышы. Изилдөөлөр көрсөткөндөй, ар түрдүү экосистемаларда байыр алган ири мүйүздүү малдардын кокцидия ыландары менен ооруп калуусу ар түрдүү.

Түздүк зоналарда жыл ичинде ири мүйүздүү малдардын кокцидия ыландары менен ооруп калуусу 4.1-таблицада берилген.

4.1-таблица – Борбордук Тажикстандын түздүктүү зоналарында ири мүйүздүү малдардын кокцидия ыландары менен ооруп калуусунун жалпы көрсөткүчтөрү

Жыл мезгилдери	Изилденген жаныбарлардын саны (баш саны)	Ооруп калган жаныбарлардын саны (баш саны)	Ооруп калуусу, (%) менен)	Инвазиянын интенсивдүүлүгү (кокцидиялардын ооцисттеринин микроскоптун 100 талаа көрүүсүндөгү саны)
Кыш	320	145	45.3	56
Жаз	320	194	60.9	109
Жай	320	150	46,8	62
Күз	320	167	52.1	65
Баары:	1 280	636	49.6	175

Таблицада берилгендей, жаныбарлардын оорууга чалдыгуусунун жогорку чеги жыл мезгилдеринин жаз (60%) жана күз (52,1%) айларына туура келгендиги байкалып, инвазиянын интенсивдүүлүгү жаз мезгилинде кокцидиянын ооцисттеринин 109 экземплярына жана күз мезгилинде 65 экземпляр ооцист туура келет. Кыш жана жай мезгилдеринде бул көрсөткүчтөр төмөн болду жана орто эсеп менен 45,3% жана 56 экземпляр ооцист жана 46,8% жана 62 экземпляр ооцисттерди түздү.

Жаз жана күз мезгилиндеги жаныбарлардын ооруп калуусунун жогорку көрсөткүчтөрү климаттык шарттар менен түшүндүрүлөт, анткени жылдын бул мезгилдери кокцидиялардын ооцисттеринин өрчүшү үчүн бир топ жагымдуу мезгилдер болуп саналат.

Тоо этегиндеги зоналарда ири мүйүздүү малдардын оорууга чалдыгуусунун жогорку чеги жаз мезгилдерине туура келет, себеби бул мезгилде жайыттардагы топурактын бетин каптоочу өсүмдүктөрдүн жазгы вегетациясынын башталышы менен түшүндүрүлүп, бул мезгилде сырткы чөйрөгө түшкөн кокцидиялардын ооцисттеринин өрчүшү үчүн нымдуулукту

пайда кылып жагымдуу шарттарды түзөт. Калың чөп өсүмдүктөрүнүн көлөкөсүндө жагымдуу шарттар түзүлгөндүктөн ооцисталар өздөрүнүн экзогендик өрчүүсүн ийгиликтүү бүтөрүшөт жана инвазиялык (жугуштуу) абалга жетишет.

Ири мүйүздүү малдардын кокцидиялык инвазиясынын экстенсивдүүлүгүнүн (сан жагынан көбөйүүсү) салыштырмалуу төмөнкү көрсөткүчү жай мезгилине туура келип, 36,2% ды түзөт. Анткени, бул мезгилде жайыттарда жана фермаларда жогорку инсоляциянын (күндүк нурунун организмге таасири), кургак жана ысык аба ырайынын таасиринен көп сандаган ооцисттер өлүп жок болушат. Жай мезгилиндеги жогорку температура жана төмөнкү нымдуулукта ооцисттердин өлүшү келип чыгат, анткени алар байырлаган субстраттар бул шарттарда кургап калышат. Ири мүйүздүү малдардын кокцидия ыландары менен ооруп калышынын эң төмөнкү көрсөткүчү кыш мезгилине туура келет (41,2%), анткени абанын төмөнкү температурасынын таасири кокцидиялардын ооцисттерине жана кар катмарынын болушу кокцидиялардын ооцисттеринин жетилишине терс таасир берет (4.2-таблица).

4.2-таблица - Борбордук Тажикстандын тоо этегиндеги зоналарында ири мүйүздүү малдардын кокцидиялар менен жалпы ылаңдашы

Жыл мезгилдери	Изилденген жаныбарлардын саны (баш саны)	Ооруп калган жаныбарлардын саны (баш саны)	Ооруп калуусу, (% менен)	Микроскоптун 100 талаа көрүүсүндө ооцисттер менен ылаңдашынын интенсивдүүлүгү, экз.
Кыш	160	66	41.2	96
Жаз	160	95	59.3	119
Жай	160	58	36.2	84
Күз	160	90	56.2	116
Баары:	640	309	48.2	116

Тоо этегиндеги зоналарда ири мүйүздүү малдардын ылаңдашынын төмөнкү көрсөткүчү жыл мезгилдеринин кыш жана жаз айларында байкалып, кышында – 30,0%, жазында – 37,5% ды түзүп, инвазиянын интенсивдүүлүгү – 34-55 экземпляр ооцистке туура келет. Малдардын ылаңдашынын жогорку көрсөткүчү жайында – 49,1% жана күзүндө – 45,8% ды түзүп, инвазиянын интенсивдүүлүгү – 93-105 экземпляр кокцидиялардын ооцисттерине туура келет (4.3-таблица).

4.3-таблица - Борбордук Тажикстандын тоо этегиндеги зоналарында ири мүйүздүү малдардын жыл мезгилдери боюнча кокцидиялар менен ылаңдашы

Жыл мезгилдери	Изилденген жаныбарлардын саны (баш саны)	Ооруп калган жаныбарлардын саны (баш саны)	Ооруп калуусу, (% менен)	Микроскоптун 100 талаа көрүүсүндө ооцисттердин орточо саны, экз.
Кыш	120	36	30	34
Жаз	120	45	37.5	55
Жай	120	59	49.1	93
Күз	120	55	45.8	105
Баары:	480	195	40.6	71

Борбордук Тажикстандын түздүк зоналарында, бирдей түрдүк курамда жаныбарлардын баш санынын кокцидиялар менен ылаңдашы тоо этектерине караганда жогорку даражага ээ болуп – 49,7% жана 40,8% га туура келет, бул болсо түздүк зоналарда жаныбарлар кокцидиялардын ооцисттери өрчүп жетилгенге чейинки узак мезгилде мал короодо (жай мезгилинен башка учурларда) кармалышы менен түшүндүрүлөт. Тоо этеги жана түздүк зоналардагы кокцидиялык инвазиянын экстенсивдүүлүгү 48,3% жана 40,6% га туура келип, жаныбарлардын күн сайын жайыттардын ар түрдүү аймактарына жайылышы кокцидиялар менен катнашынын мүмкүнчүлүгүн азайтат.

Түздүктөрдөгү жана тоо этегиндеги зоналарда жаныбарлардын кокцидиялар менен ылаңдашынын жогорку көрсөткүчү – жаз мезгилинде – 60,9 жана 59,3% га туура келет, ал эми күзүндө 52,1% жана 56,2% га туура келет. Жапыз тоолуу зоналарда ылаңдоонун жогорку көрсөткүчү жай мезгилинде – 49,1% ды, ал эми күз мезгилинде 45,8%ды түзөт.

Бардык изилдөө жүргүзүлгөн зоналарда оорууга чалдыгуунун жогорку деңгээли жаш музоолордо катталган. Түздүктөрдө жыл бою анын орточо көрсөткүчтөрү – 71,1%; тоо этектеринде 63,4% жана жапыз тоолордун аймагында -50% ды түздү. Ири мүйүздүү малдардын асыл тукумдарынын кокцидиялар менен ылаңдашынын эң жогорку көрсөткүчү казакстандык ак баштуу тукумундагы жаныбарларда – 55%, андан төмөнүрөөк көрсөткүч жергиликтүү зебу сымал жана кара-ала тукумундагы жаныбарларда – 50% жана күрөң карпаттык тукумундагы жаныбарларда – 47% га ээ болду. Кокцидиялардын алгачкы ооцисттери сырткы чөйрөгө музоолор туулгандан 15 күндөн кийин бөлүнүп чыгып, инвазиясынын экстенсивдүүлүгү 12% га ээ болду. 60 күндүк жаш курагында кокцидиялык инвазиянын интенсивдүүлүгү орто эсеп менен 80 экземпляр ооцистке барабар болгондо алардын көрсөткүчү 88% ды түздү.

4.1. Музоолордун алгачкы эки айлык жаш курагында кокцидиялардын ар түрдүү түрлөрү менен ыландашы. Байкоолор көрсөткөндөй, музоолор 30-күндүк жаш курагында Борбордук Тажикстанда кездешүүчү кокцидиялардын бардык беш түрү менен тең ыландашат (4.4-таблица).

4.4-таблица - Музоолордун алгачкы эки айлык жаш курагында кокцидиялардын ар түрдүү түрлөрү менен ыландашы

Музоолордун жаш курагы күндөр менен	Изилденген музоолордун саны (n-25)	Кокцидиялардын ар түрдүү түрлөрү менен ыландаган музоолордун саны				
		<i>E. zurnii</i>	<i>E. bovis</i>	<i>E. auburnensis</i>	<i>E. ellipsoidalis</i>	<i>E. bukidnensis</i>
10	25	-	-	-	-	-
15	II-II	3	-	-	-	-
20	II-II	4	-	2	1	-
25	II-II	4	2	5	3	-
30	II-II	6	3	8	3	2
40	II-II	9	4	10	3	3
50	II-II	10	6	10	4	3
60	25	12	9	11	4	3
Бардык ыландагандар:		22	20	16	11	10

Кокцидия ыландагы менен көп сандагы оорууга чалдыгуулар эки ай жаш курагындагы музоолордо – 88% жана аз сандагы оорууга чалыгуулар бир жаштан жогорку жаныбарларда – 24,6% байкалды. Жалпысынан алганда, 2 айлык жаш курагынан 5 айлык жаш курагына чейинки музоолордо оорууга чалдыгуулардын саны башка жаш курагындагы жаныбарлардын топторуна салыштырганда жогору болду (4.5-таблица).

4.5-таблица – Ар түрдүү жаш курагындагы ири мүйүздүү малдардын кокцидия ылаңы менен оорууга чалдыгуусу

Жаныбарлардын жаш курактары	Изилденген жаныбарлардын саны (баш саны)	Ооруп калган жаныбарлардын саны (баш саны)	Ооруп калуусу, (% менен)	Оорууга чалдыгуусунун интенсивдүүлүгү (микроскоптун 100 талаа көрүүсүндө ооцисттердин саны)
2 айга чейинкилер	25	22	88.0	85

Жаныбарлар- дын жаш курактары	Изилден- ген жаныбар- лардын саны (баш саны)	Ооруп калган жаныбар- лардын саны (баш саны)	Ооруп калуусу, (% менен)	Оорууга чалдыгуусунун интенсивдүүлүгү (микроскоптун 100 талаа көрүүсүндө ооцисттердин саны)
2 айдан 3 айга чейинкилер	35	30	85.7	113
3 айдан 4 айга чейинкилер	40	33	82.5	121
4 айдан 5 айга чейинкилер	50	33	70.0	144
5 айдан 6 айга чейинкилер	60	35	58.0	108
6 айдан 1 жылга чейинкилер	100	48	48.0	77
1 жылдык жана андан жогорку жаш курактагылар	150	37	24.6	34
Баары:	450	239	53.1	97

5-Бап. Ири мүйүздүү малдардын кокцидияларынын ооцисттеринин экзогендик өрчүшү

5.1. Кокцидияларынын ооцисттеринин сырткы чөйрөдө жашап кетүү мүмкүнчүлүктөрү. Жаз мезгилиндеги жүргүзүлгөн тажрыйбалар көрсөткөндөй алгачкы 10 күндүк мезгилинде *E. zurnii* жана *E. bovis* кокцидияларынын ооцисттеринин споралануусунун салмагы акырындык менен 53 жана 50% дык баскычтарына чейин жогорулайт. Ал эми, апрель айынын аягында *E. zurnii* жана *E. bovis* кокцидияларынын ооцисталардан чыгышы 77,3% жана 81% га чейин жогорулайт.

Жай мезгилиндеги изилдөөлөр июль жана август айларында жүргүзүлдү. *E. zurnii* жана *E. bovis* кокцидияларынын ооцисттеринин споралануусунун максималдык саны – 13,8% жана 10,2% дарына ээ болуп, тажрыйбанын 5 күнүндө ал процесс толук токтоду. Бул учурда абанын температурасы +32°C, топурактын үстүңкү катмарынын температурасы +45°C ны түзүп, абанын салыштырма нымдуулугу 40% га барабар болду. Мындай климаттык шарттарда кокцидиялардын ооцисттери споралануу мезгилине чейин же споралануу мезгилинде өлүп калышат.

Ал эми, күз мезгилинде (октябрь-ноябрь), абанын орточо температурасы +20°C, топурактын үстүңкү катмарынын температурасы +25°C ны түзүп, абанын салыштырма нымдуулугу 62% га барабар болгон учурда кокцидиялардын ооцисталарынын споралануусу максималдык абалга жетип, 6-

күндө 50,1% дан 51,2% га чейин жеткен.

Кыш мезгилиндеги изилдөөлөр январь жана февраль айларында жүргүзүлүп, абанын жана топурактын температурасынын төмөн болгондугуна байланыштуу кокцидиялардын ооцисталары тез өлүмгө дуушар болуп, же узак убакытка чейин споралануусун токтотушкан. Бул мезгилде абанын температурасы 12°C ны, топурактын температурасы - 7°C ны түзүп, абанын нымдуулугу – 83% ды түзгөн. Ири мүйүздүү малдардын кокцидияларынын ооцисталарынын жашап кетүү жөндөмдүүлүктөрү бир нече факторлорго көз каранды болуп, ор түрдүү биотоптордо (топурактын үстүңкү катмарында өсүмдүк каптоолорунун болушу, көлмөлөргө чейинки аралыктар жана суу чөйрөсү) бири-биринен кескин айырмаланышкан.

Жай мезгилинде кокцидиялардын ооцисттеринин жетилүүлөрү жана сакталуулары ар түрдүү аймактарда бирдей эмес. Алардын эң кыска убакытта, тажрыйбанын 3-күнүндө спораланган ооцисталардын саны 15,3% ды, деформациялангандардын көрсөткүчү 73,2% ды түзүшү өсүмдүк каптоосу жок топурактын үстүңкү катмары экендиги аныкталды. Өсүмдүк каптоолору тыгыз болгон жерлердеги көрсөткүч 17,2% ды түздү. Споралануунун максималдуу деңгээли тажрыйбанын 8-күнүнө дал келип, көрсөткүчү – 23,6% ды түздү. Айлана чөйрөнүн мындай шарттарында кокцидиялардын ооцисттери 15 күнгө чейин жашашат.

Көлмөлөрдүн жанындагы паразиттердин максималдуу саны тажрыйбанын 16-күнүнө дал келип, көрсөткүчү – 35,4% ды түзүп, алардын жашоого жөндөмдүүлүгү 30 күнгө чейин созулган; суунун 10 см тереңдигинде 20 күнгө чейинки көрсөткүчтөрү 6,7%; топурактын 10 см тереңдигинде алар 3-күндө деформацияланышкан.

5.2. Жайыттардагы жыл мезгилдеринде кокцидиялардын ооцисттеринин спорогонияларынын узактыгы. *E. zurnii* жана *E. bovis* кокцидияларынын ооцисттерини көп саны сезондук жайыттарда жаз мезгилинде спораланып, 8-күндө 53,8% жана 49,6% көрсөткүчтөрүнө ээ болду. Байкоолор абанын орточо температурасы 22°C, топурактын үстүңкү бетинин температурасы 27-30°C жана абанын салыштырма нымдуулугу – 67% ды түзгөн учурларда жүргүзүлдү. Күз мезгилинде, абанын орточо температурасы 23°C, топурактын үстүңкү катмарынын температурасы 27°C, абанын нымдуулугу 65% түзгөн учурда, кокцидиялардын ооцисттеринин споралануусу 5-күнгө туура келип көрсөткүчтөрү – 48,3% жана 40,2% ды түздү. Кокцидиялардын бул түрлөрүнүн кыш мезгилинде 20 күндүн ичинде споралануусу болгону 2,3% жана 1,3% ды түздү. Бул мезгилде абанын орточо температурасы - 12°C, топурактын үстүңкү катмарынын температурасы - 7°C, абанын нымдуулугу – 83% ды түздү. Жай мезгилинде ооцисттердин споралануусунун көп саны 3-күнгө туура келип, абанын орточо температурасы - 32°C, топурактыкы - 45°C., абанын нымдуулугу – 34% га барабар болгон учурда 11% жана 9% ды түздү.

Ооруулуу, анын ичинен паразиттерди алып жүрүүчү жаныбарлардын организмдеринен бөлүнүп чыккан кокцидиялардын ооцисттери жаныбарлардын фекалияларында, мал сарайларында, топурактын үстүңкү

катмарында, тоют калдыктарында жана башка объекттерде узак мезгилге чейин сакталып, жаңы туулган музоолор булганыч жерлер менен тыгыз байланышта болгондуктан өмүрүнүн биринчи күнүнөн тартып оорууга чалдыгышат.

5.3. Сырткы айлана-чөйрөнүн кокцидиялардын ооцисттери менен булганышы. Сырткы айлан-чөйрөнүн кокцидиялардын ооцисттери менен булгануусун аныктоо үчүн изилдөөлөр Рудаки районунун түздүк зонасынан орун алган - «Россия» жамаатынын жана тоо этегиндеги зонасынан орун алган - «Рохати» жамаатынын эки чарбаларында жүргүзүлдү. Биринчи чарбада жыл ичинде кокцидиялардын 475 ооцисталары байкалып, анын 152си спораланган, 144ү спораланбаган жана 195и деформацияланган жандыктар экендиги аныкталды. Мында, көп сандаган паразиттер фекалийлеринде жана мал сарайлардын кык топтолгон жерлеринде байкалып, 189 жана 158 экземплярларды түздү.

Экинчи чарбада кокцидиялардын 1 000 ооцисталары аныкталып, алардын ичинен 280 спораланган, 366 спораланбаган, 354 деформацияланган жандыктар экендиги тастыкталып, тандалып алынган изилдөө объектилеринде 463 жана 311 экземплярды түздү.

Жаныбарларды ылаңдатуучу ооруу жугузуучу булактары болуп, сырткы чөйрөнүн бардык объектилери саналды. Кокцидиялардын ооцисттери менен ылаңдануусунун эң жогорку көрсөткүчү жаз мезгилинде – 36,3%, күз мезгилинде – 29,1%, салыштырмалуу төмөнкү көрсөткүчү кыш мезгилинде – 17,3% жана жай мезгилинде – 21,2% ды түздү.

КОРУТУНДУЛАР

1. Борбордук Тажикстандын райондорундагы ири мүйүздүү малдар кокцидиялардын *Eimeria* уруусунун 5 түрүнөн: *E.zurnii* Rivolta (1878); *E.bovis* Zublin (1908); *E.auburnensis* Christenser.et Pozter (1939); *E.ellipsoidalis* Becker et Frye (1929); *E.bukidnonensis* Tubangui (1931) жабыр тартышат. Кокцидиялардын көп катталган түрлөрү *E.zurnii* малдарды ылаңдатуу деңгээли – 44%, *E. bovis* ылаңдатуу деңгээли – 44% жана *E.auburnensis* ылаңдатуу деңгээли – 36%.
2. Ири мүйүздүү малдардын кокцидиялар менен ылаңдашынын жогорку көрсөткүчү түздүк зоналарга туура келип – 49,7% ды түзөт, анын ичинен жаш музоолор – 71,1%, жетилген жаныбарлар – 50% га чейинки көрсөткүчтөргө ээ. Ири мүйүздүү малдардын кокцидиялар менен ылаңдашы тоо этектеринде – 48,3% жана бир топ төмөнкү жапыз тоолуу зоналарда 40,8% ды түзөт. Бул зоналарда жаш музоолордун оорууга чалдыгуусу 63,4% жана 50,0%, жетилген жаныбарларда – 40,6 жана 31,7% көрсөткүчтөрүнө ээ. Ири мүйүздүү малдардын кокцидиялар менен ылаңдашынын эң жогорку көрсөткүчү түздүктөрдө жана тоо этектеринде катталып, жазда – 60% га чейин жана күздө – 56,9% га чейин болот. Жапыз тоолуу зоналарда оорууга чалдыгуунун жогорку көрсөткүчтөрү жай мезгилинде байкалып – 48,3% га чейин жана күз мезгилинде – 46,6% га чейинки көрсөткүчтөргө ээ болду.

3. Жаш курактары боюнча алып караганда эң көп санда оорууга чалдыккандары жаш музоолор (30 күндүк жаш курагынан 6 айга чейинки жаш курактагылар) болуп саналып, кокцидиялар менен ылаңдашы – 88% жана 56% ды түздү.
4. Кокцидиялардын экзогендик стадияларынын тиричиликке жөндөмдүүлүгүнүн өрчүшү *E.zurnii* жана *E. bovis* ооцисталарында жаз мезгилинде (март - май) жүрүп топурактын үстүңкү катмарында 30 күндөн ашпайт, жай мезгилинде (июлда) – 5 күн, калың өсүмдүк каптоосу бар жерлерде – 15 күн, суу жээктеринде – 30 күн, 10 см суунун тереңдигинде – 16 күн; күз мезгилинде 25 күнгө чейин; кыш мезгилинде топурактын үстүңкү катмарында 40 күнгө чейин созулат.
5. Кышында (январь) *E.zurnii* кокцидияларынын ооцисттери 25 күндө спораланып 2,3% ды түзөт. Жазында (апрель) - *E.zurnii* 3-күнү 18,4%, *E.bovis* – 16,3%, 10-күнү 53,8%, *E. bovis* түрүнүн жетилген ооцисталарынын салмагы 10-күнү – 49,6% ды түзөт. Жайында (июль) *E.zurnii* ооцисталары спораланып 3-күнү - 11%, *E. bovis* – 9,2%, ошондой эле споралануунун 8-күнүндө ооцисталар байкалган жок. Күзүндө (октябрь) *E.zurnii* ооцисталары 3-күнү спораланып – 10,4% жана *E.bovis* – 15,7% ды түздү. *E.zurnii* ооцисталарынын споралануусунун максималдык саны 5-күнү – 48,3%, *E. bovis* – 40,2% ды түздү.
6. Сырткы айлана-чөйрөдө кокцидиялардын ооцисталарынын споралануусу үч негизги факторлордон: абанын жана топурактын температурасынан, абанын салыштырма нымдуулугунан жана кычкылтектин эркин кирүү мүмкүнчүлүгүнөн көз каранды болот. Ар түрдүү биотоптордо жана экосистемаларда ооцисттердин сыркы чөйрөдө өрчүшү жана алардын тиричиликке жөндөмдүүлүгү бирдей эмес. Кокцидиялардын ооцисталарынын өрчүшү үчүн оптималдуу шарт болуп абанын температурасы +10°C дан +16°C га чейинки чекте, абанын салыштырма нымдуулугу 60-75% эсептелет.
7. Ири мүйүздүү малдардын кокцидиялар менен ылаңдашынын негизги булактары болуп тоюттун кыктар менен булганышы, ичүүчү суу, жайыттардагы чөптөр, жаныбарларды багууда колдонулуучу предметтер, жаңы туулган музоолор, аларды тамактандыруучу уйлар (булганган желиндер аркылуу) эсептелет.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

1. Ири мүйүздүү малдардын кокцидиялар менен ылаңдашын жана жаныбарлардын организмдеги патогендик таасирлерин азайтууну, жаныбарлардын ар түрдүү оорууларга каршы болгон туруктуу иммундук системасын жогорулатуу жана айлана-чөйрөнү таза кармоо, комплекстүү профилактикалык иш-чараларды жүргүзүү менен аткарууга болот.
2. Мал багууда жалпы ветеринардык-санитардык эрежелерди сактоо: (мал багууда колдонулуучу предметтерди фекалиялар менен булгануусуна жол бербөө, тоюттарын жана суу ичүүчү акырларын таза кармоо, жаш

музоолорду жыш багуудан алыстоо, жаныбарларды талапка жооп берүүчү суулар менен камсыздоо, саздардагы, көлчүктөрдөгү туруп калган сууларды ичүүсүнө жол бербөө); кокцидиялардын ооцисталарын алып жүрүүчүлөрү (чымындар, кемирүүчүлөр ж.б.) менен системалуу түрдө механикалык күрөш жүргүзүп туруу; жаныбарлар багылган сарайларды суткасына бир жолудан кем эмес тазалап жана желдетип туруу.

3. Жылдын жаз жана күз мезгилдеринде санитардык-гигиеналык талаптарга жооп берүүчү шарттарды катуу сактоо, жаныбарды жана сарайды, саандын гигиенасын, жаныбарларды кокцидияларга каршы препараттар – алардын бири биоветин (хлортетрациклиндин В12 витамини менен болгон бирикмеси) колдонулган кургак жайыттарга жайуу.
4. Ооруулуу жаныбар байкалган кезде аны толук айыкканга чейин өзүнчө бөлүп багуу, аны дарылоодо норсульфазол же сульфадимезин препараттарын пайдалануу жана тоюттандырууну аларды багуучу шарттарды жакшыртууну камсыздоо.
5. Ооруулуу жаныбарды дарылоодо норсульфазол препаратын жаныбардын массасына 0,5 мг/кг өлчөмүндө эртең менен жана кечинде 5 күнгө чейин, сульфадимезин препаратын 0,3мг/кг өлчөмүндө эртең менен жана кечинде 5 күнгө чейин, ампробель препаратын 0,04 г/кг өлчөмүндө 5 күнгө чейин колдонуу сунушталат. Жаныбардын абалы оор болсо препаратты колдонууну эки эсеге көбөйтүү зарыл. Жаныбарларга препаратты ичирүүдө ичүүчү суу, сүттүн ордуна жароочу суюктукту (24 г препаратты 300 мл сууда эритип) пайдалануу сунушталат. Тоют менен аралаштырууда 24 г препаратты 1 кг концентрацияланган тоют менен аралаштырып, жаныбардын массасынын 1 кг салмагына 5 г өлчөмүндө күн сайын 4-5 күн аралыгында колдонуу керек. Ошондой эле, химкокцид препаратын 40 мг/кг өлчөмүндө 2 курс менен 5 күндүк тыныгуу менен 4 күндөн пайдалануу, фармоккокцид препаратын 15-20 мг/кг өлчөмүндө 3 күн такай 2 маалдан же 40 мг/кг тоют менен 5 күндүк тыныгуу менен 4 күн эки курстан пайдалануу керек.

Диссертациянын темасы боюнча жарык көргөн эмгектердин тизмеси

1. **Курчиев, М.Ю.** Кокцидиоз крупного рогатого скота в окрестностях заповедника «Тигровая балка» [Текст] / М.Ю. Курчиев // Изв. АН РТ. Отд. биол. и мед. наук. - Душанбе, 2005. - №2. С.47-50.
2. **Курчиев, М.Ю.** Возрастная зависимость зараженности крупного рогатого скота кокцидиями [Текст] / М.Ю. Курчиев // Изв. АН РТ. Отд. биол. и мед. наук. - Душанбе, 2007. - №3. С. 45-48.
3. **Курчиев, М.Ю.** Изучение выживаемости ооцист кокцидий крупного рогатого скота во внешней среде [Текст] / М.Ю.Курчиев // Изв. АН РТ Отд. биол. и мед. наук. - Душанбе, 2007. - №3. С. 49-54.
4. **Курчиев, М.Ю.** Продолжительность спорогонии ооцист кокцидий крупного рогатого скота на сезонных пастбищах [Текст] / М.Ю. Курчиев // Изв. АН РТ Отд. биол. и мед. наук. - Душанбе, 2010. - №2.- С. 67-70

5. **Курчиев М.Ю.** Биология и распространение кокцидий крупного рогатого скота в Центральном Таджикистане [Текст] /Курчиев М.Ю. // Национальная ассоциация ученых. XVII Междунар. научн.-практич. конф. «Роль науки в развитии социума: теоретические и практические аспекты». (НАУ) Ч.1 (17) 2016. - С. 38-40.
6. **Курчиев М.Ю.** Зараженность крупного рогатого скота в низкогорной зоне Центрального Таджикистана [Текст] / М.Ю. Курчиев // Междунар. научн. журнал. Инновационная наука: Аэтерна.- Уфа. №2-2016. С. 106-109.
7. **Курчиев, М.Ю.** Биология и распространение кокцидий крупного рогатого скота в Центральном Таджикистане. [Текст] /Курчиев М.Ю.//Междунар. научн. журнал. Инновационная наука: Аэтерна.- Уфа. №2 - 2016. С. 109-111.
8. **Курчиев М.Ю.** Распространение кокцидиоза крупного рогатого скота в Центральном Таджикистане [Текст] / М.Ю. Курчиев // Известия ОшТУ: №1, 2017. С. 121-124
9. **Курчиев М.Ю.** Фауна и выживаемость ооцист кокцидий (*Coccidia*) крупного рогатого скота в различных биотопах Центрального Таджикистана [Текст] / М.Ю. Курчиев // Известия ОшТУ: №1, 2017. С. 124-127.

Курчиев Мамарасул Юльчиевичтин «Борбордук Тажикстандагы ири мүйүздүү малдардын кокцидиялары жана кокцидиоз ыландары» деген темада 03.02.11 – паразитология адистиги боюнча биология илимдеринин кандидаты илимий даражасына изденүү үчүн жазылган диссертациясынын кыскача

КОРУТУНДУСУ

Өзөк сөздөр: экология, биология, паразит, фауна, сезондук жана суткалык динамикасы, түрдүк курам, зоналар, кокцидиялардын ооцисталарынын споралануусу, сырткы чөйрөнүн кокцидиялардын ооцисталарынын булгануусу, Борбордук Тажикстан.

Изилдөө объектиси: Изилдөө объектилери Борбордук Тажикстандын ири мүйүздүү малдарында кездешүүчү кокцидиялары болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты: ири мүйүздүү малдардын кокцидияларынын түрдүк курамын, таралуусун, түрдүү климаттык зоналарда кокцидиоздордун сезондук жана суткалык динамикасын изилдөө жана анын негизинде ири мүйүздүү малдардын кокцидиоздоруна каршы күрөшүү жолдорун жана профилактикасын иштеп чыгуу.

Изилдөө методдору: Биоэкологиялык, паразитологиялык, статистикалык, эксперименталдык жана лабораториялык методдор.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы. Борбордук Тажикстандын ири мүйүздүү малдарында кездешүүчү 5 түргө таандык болгон кокцидиялардын толук түрдүк курамы биринчи жолу далилденди. Түрдүү зоналарда ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ыландарынын сезондук жана суткалык динамикасы боюнча жаңы маалыматтар алынды. Доминанттык түрлөрү жаныбарлардын оорууларынын потенциалдуу алып жүрүүчүлөрү экендиги аныкталды. Тажикстандын шартында алгачкы жолу ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ыландарына каршы күрөшүү жолдору жана профилактикалык иш-чаралар иштелип чыкты.

Колдонуу үчүн сунуштар: Изилдөөлөрдүн жыйынтыктары кокцидиоздук ооруулар боюнча эпидемиологиялык абалды баалоодо, алдын алууда, Тажикстан Республикасынын ветеринардык кызматынын ири мүйүздүү малдардын кокцидиоз ыландарына каршы күрөшүү иш-чараларынын планын иштеп чыгууда, ошондой эле, Тажик агрардык университетинин жана республиканын ЖОЖдорунун окуу процесстеринде «Ветеринардык эпизоотология», «Ветеринардык экология», «Ветеринардык санитариянын негиздери» жана «Ветеринардык паразитология» сабактарын өтүүдө пайдаланылат.

Колдонуу тармагы: эпидемиология, ветеринария, паразитология.

РЕЗЮМЕ

диссертации Курчиева Мамарасула Юльчиевича на тему: «Кокцидии и кокцидиозы крупного рогатого скота в Центральном Таджикистане», на соискание ученой степени кандидата биологических наук по специальности: 03.02.11 - паразитология

Ключевые слова: экология, биология, паразит, фауна, сезонная и суточная динамика, видовой состав, зоны, споруляция ооцист кокцидий, загрязненность внешней среды ооцистами кокцидий, Центральный Таджикистан.

Объект исследования: Объектами исследования являются кокцидии крупного рогатого скота, встречающиеся в Центральном Таджикистане.

Цель исследования: изучение видового состава, распространения кокцидий крупного рогатого скота, определение сезонной и суточной динамики кокцидиоза в различных климатических зонах и на этой основе разработка мер борьбы и профилактики против кокцидиозов крупного рогатого скота.

Методы исследования: Биоэкологические, паразитологические, статистические, экспериментальные и лабораторные методы.

Полученные результаты и их новизна. Впервые было установлен полный видовой состав кокцидий крупного рогатого скота, встречающиеся в Центральном Таджикистане, насчитывающий 5 видов. Получены новые данные по сезонной и суточной динамики кокцидиоза крупного рогатого скота в различных зонах. Выявлены доминирующие виды как потенциальные переносчики болезней животных. Впервые в условиях Таджикистана разработаны методы борьбы и профилактики против кокцидиозов крупного рогатого скота.

Рекомендации по использованию: Результаты исследования могут быть использованы при оценке состояния эпидемиологической ситуации по кокцидиозным заболеваниям, прогнозировании, разработки плана мероприятий по борьбе с кокцидиозами крупного рогатого скота в ветеринарных службах Республики Таджикистан, а также в практике преподавания дисциплин в учебном процессе при проведении занятий по курсам «Ветеринарная эпизоотология», «Ветеринарная экология», «Основы ветеринарной санитарии» и «Ветеринарная паразитология» в Таджикском аграрном университете” и в вузах республики.

Область применения: эпидемиология, ветеринария, паразитология.

SUMMARY

Kurchiev Mamaracul Julchievich's dissertation on: "Coccidia and coccidiosis of cattle in Central Tadjikistan", submitted to scientific degree of candidate (Ph.D.) of biological sciences on specialties: 03. 02. 11 – parasitology

Key words: ecology, biology, parasite, fauna seasonal and day's dynamics, specific composition, zones, a sporulation is an oocyte of coccidia muddiness of environment oocyte coccidian of Central Tadjikistan.

Research of investigation: research objects are coccidia of cattle, meeting in Central Tadjikistan.

Research goal: study of specific composition, distribution of coccidia of cattle, determination of seasonal and day's dynamics of coccidiosis in different climatic zones and on this basis development of measures of fight and prophylaxis against coccidiosis of cattle.

Methods of investigation: bioenvironmental, parasitology, statistical, experimental and laboratory methods.

Obtained results and newness. The species composition of coccidia of cattle, found in Central Tajikistan, was first established. which includes 5 species, new data on seasonal and diurnal dynamics of coccidiosis of cattle in various zones were obtained. The dominant species are identified as potential carriers of animal diseases. For the first time in the conditions of Tajikistan, methods of fighting and preventing against coccidiosis of cattle have been developed.

Recommendations for use: The results of the study can be used in assessing the state of the epidemiological situation of coccidiosis diseases, forecasting, developing a plan of measures to combat coccidiosis of cattle in the veterinary services of the Republic of Tajikistan, as well as in the practice of teaching disciplines in the training process during classes "Veterinary Epizootology", "Veterinary Ecology", "Fundamentals of Veterinary Sanitation" and "Veterinary Parasitology" in Tajik Agrar om University "and in the universities of the country.

Used sphere: epidemiology, veterinary science, parasitology.